

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Claudius als redenaar: een retorische analyse van de Tabula Claudiana

Jonge, C.C. de

Citation

Jonge, C. C. de. (2023). Claudius als redenaar: een retorische analyse van de Tabula Claudiana. *Lampas. Tijdschrift Voor Classici*, 56(4), 332-351.
doi:10.5117/LAM2023.4.006.JONG

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3717340>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Claudius als redenaar

Een retorische analyse van de Tabula Claudiana

Casper de Jonge

Universiteit Leiden

c.c.de.jonge@hum.leidenuniv.nl

Abstract

The *Tabula Claudiana* or *Tabula Lugdunensis*, unearthed at Lyon in 1528, preserves part of a speech delivered to the senate in AD 48 by Claudius. The emperor pleads to admit the elites of Gallia Comata to the Roman senate. This article presents a rhetorical analysis of the speech. Modern readers have labeled the style of the speech 'bombastic' and 'pedantic', while criticizing its many historical examples. An examination of the speech in terms of *inventio*, *dispositio* and *elocutio*, however, demonstrates that Claudius carefully constructs the *ethos* of a knowledgeable and open-minded authority. It is argued that two moments of rhetorical persuasion could be distinguished: the senate meeting in Rome and the publication of the bronze inscription at the sanctuary of the Three Gauls at Lugdunum. Not much deliberative rhetoric was perhaps needed to persuade the senators to agree with their emperor; the display of the inscription, on the other hand, could be interpreted as a form of epideictic rhetoric, which may have given a significant boost to the confidence of Roman citizens in Gaul. While some senators in Rome may have disliked the lengthy historical *exempla* as part of the oral speech, visitors of the sanctuary in Lugdunum may have appreciated seeing Gaul included in the long history of Rome.

Keywords: Claudius, *exempla*, Lyon tablet, rhetoric, style

1 Inleiding

In het jaar 48 n.Chr. hield keizer Claudius een redevoering.¹ Uit Gallia Comata (alias *Tres Galliae*: het oorspronkelijk niet-Romeinse Gallië) was een gezantschap gekomen dat pleitte voor toelating van vooraanstaande Galliërs tot de Romeinse senaat.² Onder de zittende senatoren was er verzet tegen dit verzoek: als het verzoek van de Galliërs gehonoreerd werd, dan zou het hek van de dam zijn.³ Was het lidmaatschap van de senaat niet voorbehouden aan ‘echte’ Romeinen? Maar de keizer besloot de Galliërs te steunen: hij hield een vurig en geleerd pleidooi waarin hij betoogde dat Rome altijd al had opengestaan voor de politieke invloed van outsiders. In overeenstemming met de wens van de keizer besloot de senaat dan ook dat aanzienlijken uit Gallia Comata konden toetreden tot de senaat. Het senaatsbesluit (*senatus consultum*) werd samen met de tekst van Claudius’ redevoering als inscriptie opgesteld in het heiligdom van de Drie Gallische Provincies. Daar werd de inscriptie in 1528 teruggevonden.⁴

Hoe overtuigde Claudius de Romeinse senatoren? En wat vertelt de *Tabula Claudiana* ons over de welsprekendheid van de keizer? In deze bijdrage presenteer ik een retorische analyse van de bewaard gebleven delen van Claudius’ redevoering (tenminste de helft van de tekst is vermoedelijk verloren gegaan).⁵ Daarbij zal ik vooral stilstaan bij de eerste drie taken van de redenaar: *inventio* (de vinding van argumenten), *dispositio* (de ordening of opbouw van de redevoering) en *elocutio* (de verwoording of stijl). Over *memoria* (het memoriseren) en *actio* (de voordracht) verschaft de inscriptie

1 Grote dank aan Mathijs Clement, die mij heeft geassisteerd bij het onderzoek voor deze bijdrage en bij de organisatie van een OIKOS *Text in Context*-workshop over de *Tabula Claudiana* in Leiden (oktober 2021).

2 Rond 16 v.Chr. werd Gallia Comata verdeeld in de Drie Galliën (*Tres Galliae*): Aquitania, Celtica (of Lugdunensis) en Belgica. Het gaat hier dus *niet* om Gallia Narbonensis en Gallia Cisalpina, de (al langer) Romeinse delen van Gallië.

3 De oppositie komt aan het woord in Tacitus’ verslag van de gebeurtenissen in *Annales* 11.23-25.1: zie de bijdrage van Malloch in deze *Lampas*.

4 Aangezien de inscriptie niet met de stad Lyon/Lugdunum verbonden is, maar met het heiligdom van de Drie Gallische Provincies in de buurt van die stad, kan de inscriptie beter *Tabula Claudiana* dan *Tabula Lugdunensis* worden genoemd: zie Jakobsmeier (2018: 36), die ook terecht opmerkt dat inwoners van Lugdunum al langer toegang hadden tot de senaat; de redevoering gaat dus niet over inwoners van Lugdunum, maar over Galliërs met Romeins burgerrecht in de *civitates* van Gallië.

5 Zie Malloch (2020: 19-24). Alleen het onderste deel van de *Tabula* is bewaard gebleven: de bovenste delen van kolom I en kolom II zijn verloren gegaan. Bovendien is de speech wellicht niet voltooid aan het eind van de tweede kolom: mogelijk stond het (niet bewaarde) slot van de speech op een tweede plaat, die mogelijk ook het *senatus consultum* bevatte.

ons natuurlijk minder informatie, hoewel we zullen zien dat de stijl van Claudius op sommige punten wel een levendige performance suggereert.

2 De retorica van een stotteraar?

Uit Robert Graves' *I Claudius*, in 1976 bewerkt tot een televisieserie met Derek Jacobi in de titelrol, kennen we Claudius als een stotterende kluns. Dit beeld gaat deels terug op antieke bronnen: Suetonius portretteert een Claudius die verlegen en onzeker was, en meer een belezen studeerkamergeleerde dan een briljant politicus.⁶ Maar dit is niet het volledige verhaal: Suetonius vertelt ons ook dat keizer Augustus zich in een brief aan Livia positief verrast toonde door een uitstekende spreekbeurt van haar kleinzoon, de jonge Claudius.⁷

Hebben onderzoekers van de *Tabula Claudiana* zich te veel laten beïnvloeden door het beeld van Claudius als een verstrooide en stotterende zwakzinnige? Feit is dat moderne evaluaties van de stijl en inhoud van de redevoering niet erg gunstig zijn. Ik noem enkele voorbeelden. Wellesley meent dat de historicus Tacitus zich gedwongen voelde het Latijn van Claudius te verbeteren:

If Tacitus has remodelled the speech of Claudius, then that is because Claudius notoriously wrote very muddled Latin: while the emperor fumbled and mumbled, the gifted stylist rendered the gist of his speech with clarity, order, and precision.⁸

George Kennedy, een vooraanstaand historicus van de klassieke retorica, veroordeelt zowel de toespraak als de spreker: 'It is hardly great oratory, but bears the individual stamp of his pedantic and historically informed mind.'⁹ Riess, ten slotte, is uitgesproken kritisch over Claudius' argumentatie: 'Die

6 Suetonius, *Claudius* 41-42 beschrijft de geleerde activiteiten van de keizer, die zich ook bezighield met geschiedschrijving (zie hieronder 4.1).

7 Suetonius, *Claudius* 4: *Tiberium nepotem tuum placere mihi declamantem potuisse, peream nisi, mea Livia, admiror. Nam qui tam ἀσαφῶς loquatur, qui possit cum declamat σαφῶς dicere quae dicenda sunt, non video.* 'Ik heb genoten van een voordracht van je kleinzoon Tiberius, geliefde Livia, en ik mag doodvallen als ik begrijp hoe dat kan! Hoe iemand die zó slecht articuleert, in een voordracht zo uitstekend gearticuleerd kan zeggen wat hij zeggen moet, dat begrijp ik niet.' Vertaling Den Hengst (1996).

8 Wellesley (1954: 13). Over Tacitus' versie van de redevoering schrijft Simon Malloch in dit nummer.

9 Kennedy (1972: 432-433).

meisten Aussagen sind also entweder irrelevant oder sachlich zumindest schief.¹⁰

Ook andere geleerden menen dat Claudius zich in deze redevoering als een pedante geleerde presenteert. Zijn historische voorbeelden zouden bombastisch, langdradig en irrelevant zijn.¹¹ Een uitzondering is Simon Malloch, die de retorica van Claudius positiever waardeert:

Rising to the challenge, Claudius delivered a powerful speech [...].

Claudius' speech combined conventional rhetorical figures, attention to rhythm, a varied register, and intricate periods to produce considerable colour and complexity.¹²

Deze positieve evaluatie van Claudius' retorica zal ik in dit artikel omarmen, onderbouwen en illustreren. Daartoe zal ik ingaan op de argumentatie, de opbouw en de stijl van Claudius' toespraak: in elk van deze onderdelen komen de retorische vaardigheden van de keizer tot uitdrukking.

3 Twee retorische situaties

Bij onze beoordeling van Claudius' retorica moeten we onderscheid maken tussen twee retorische situaties: twee momenten van overtuiging, met twee verschillende publieken en boodschappen.

De eerste retorische situatie was de speech die Claudius in 48 n.Chr. in Rome hield. Het publiek bestond uit Romeinse senatoren. Het doel van deze redevoering was duidelijk: de Romeinse senatoren ervan overtuigen dat de senaat voortaan moest openstaan voor Galliërs uit Gallia Comata. Overigens is het de vraag hoeveel overtuiging de senatoren nodig hadden om in te stemmen met hun keizer. Weliswaar was er weerstand tegen het voorstel de senaat open te stellen, zoals we uit Tacitus leren, maar in de

10 Riess (2003: 218). Onder meer Claudius' uitspraken over het beleid van Augustus en Tiberius (II 2-3) worden door moderne historici bekritiseerd: zie hieronder, voetnoot 22.

11 Hardy (1912: 93): 'It is of course easy enough to ridicule the ponderous style, the learned irrelevance and the grotesque reminder to himself that there were limits to the patience of his audience.' Fabia (1929: 147-148): 'l'orateur semble incapable de conduire sa pensée et sa phrase [...] Bref, intellectuellement, sans vigueur et sans goût, il est, moralement, sans tact et sans dignité.' Syme (1958: 317) spreekt van 'an oration most peculiar: it combined erudition and irrelevance, condescension and malice, good sense and outrageous fraud.' Huzar (1984: 632): 'His learning is often tedious and irrelevant. His ponderous style is freighted with Livian phrases, archaisms, legalisms and "racy colloquialisms".'

12 Malloch (2020: 42).

praktijk kon de senaat mogelijk weinig anders doen dan netjes instemmen met wat de keizer wenste.

De tweede retorische situatie was de publicatie van Claudius' speech op de bronzen plaat in het heiligdom van de Drie Gallische Provincies. Het publiek van deze tweede vorm van overtuiging bestond uit bezoekers van het heiligdom – geletterde Galliërs die nu in Lugdunum konden lezen hoe de keizer hen had geëerd. Hier rijst de vraag wie er eigenlijk verantwoordelijk was voor deze publicatie: was het een initiatief van de senaat, of de keizer, of van de Galliërs zelf?¹³ In elk geval hadden alle partijen baat bij deze publicatie, en ze hadden elk hun eigen retorische doel. Keizer Claudius en de Romeinse senaat demonstreerden met deze publicatie hun goede wil en grootmoedigheid jegens de Galliërs. De Galliërs zelf maakten met de monumentale, in brons gegoten inscriptie op trotse wijze hun nieuwe status in het Romeinse Rijk bekend, en gaven daarmee ongetwijfeld een boost aan het zelfbewustzijn van hun provinciegenoten.

De inscriptie getuigt dus in feite van twee soorten retorica: enerzijds politieke retorica (het *genus deliberativum*), en anderzijds epideictische retorica (het *genus demonstrativum*). Wie twijfelt aan de effectiviteit van Claudius' welsprekendheid in de senaatszitting, doet er goed aan het retorisch belang van de monumentale inscriptie niet te onderschatten. De lengte van het betoog, die in een mondelinge zitting wellicht negatief werd gewaardeerd, draagt in de inscriptie in hoge mate bij aan de roem van de Galliërs. De talrijke historische *exempla*, die Claudius in deze rede presenteert, krijgen in de inscriptie een nieuwe functie: terwijl voorbeelden in het *genus deliberativum* primair een argumentatieve functie hebben, krijgen ze in het *genus demonstrativum* daarbij nog een esthetische functie.¹⁴ Ze verhogen de feestvreugde, ter meerdere eer en glorie van de Galliërs, die in feite het onderwerp van een lofrede zijn geworden: zij worden dankzij de vele *exempla* opgenomen in de roemrijke geschiedenis van Rome. Lange uitweidingen met historische voorbeelden waren voor de toehoorders in Rome misschien saai, maar voor toeschouwers van de inscriptie in Gallië bevestigden ze de eervolle status die hun door Claudius was verleend.

Wat is de relatie tussen de twee retorische situaties? Is de tekst die we op de bronzen plaat in Lyon lezen precies de tekst die Claudius in de senaat in Rome voordroeg? Dat is niet met zekerheid te zeggen, al neemt men in het

13 Malloch (2020: 25) acht het aannemelijk dat het *senatus consultum* vermeldde dat de redevoering samen met het senaatsbesluit op een bronzen plaat in Lugdunum moest worden gepubliceerd. Voor een andere opvatting, zie de bijdrage van Derks aan dit themanummer.

14 Zie Klein (1996: 61).

algemeen aan dat de inscriptie inderdaad een getrouwe weergave geeft van Claudius' toespraak. Waarschijnlijk was er bij de senaatsvergadering een notulist (*scriba, notarius*) aanwezig, die de tekst heeft opgeschreven. Die tekst werd vervolgens samen met het senaatsbesluit naar Gallië gebracht, wellicht door de gezanten die naar huis terugkeerden nadat ze hun petitie in Rome hadden aangeboden.¹⁵ Daarna werd de inscriptie mogelijk in Lugdunum (Lyon) geproduceerd en opgesteld in het heiligdom van de Drie Gallische Provincies.¹⁶

4 *Inventio*

Claudius' argumenten voor toelating van Galliërs tot de senaat zijn zonder uitzondering van historische aard. De bewaard gebleven tekst is in feite een opsomming van precedënten. Uit deze voorbeelden (*exempla*) moet in het algemeen blijken dat Rome zich altijd heeft vernieuwd en aangepast – met andere woorden: de toelating van Galliërs staat in een lange traditie van staatkundige vernieuwingen – en in het bijzonder dat Rome van begin af aan geprofiteerd heeft van de politieke invloed van buitenstaanders. Claudius' stelling is kortom (1) dat vernieuwing bij Rome hoort – voor de nu voorgestelde verruiming van het lidmaatschap van de senaat hoeft volgens Claudius dus niemand bang te zijn;¹⁷ en (2) dat outsiders zich in de geschiedenis van Rome regelmatig nuttig hebben betoond – dat zal volgens Claudius ook gelden voor de Galliërs.¹⁸

Welke argumenten ondersteunen deze stellingen? Ten eerste gaat Claudius terug naar de vroegste geschiedenis van Rome: direct na de heerschappij van Romulus werd Rome geregeerd door de Sabijnse koning Numa Pompilius (de tweede koning van Rome) en daarna door Tarquinius Priscus (de vijfde koning van Rome), die volgens Claudius van Grieks-Etruskische afkomst was, en de Etruskische koningen Servius Tullius en Tarquinius Superbus (de zesde en zevende koning van Rome). Claudius suggereert dus dat de Galliërs, die bij toelating tot de senaat invloed zullen krijgen op Rome, in zekere zin zijn voorgegaan door Sabijnen, Grieken en Etrusken. We kunnen spreken van 'anchoring innovation', want Claudius verankert nieuw beleid (toelating van Galliërs tot de senaat) in het Romeinse verleden.¹⁹

15 Zie Malloch (2020: 14-17; 25).

16 Ton Derks bespreekt in deze *Lampas* de productie en de vindplaats van de *Tabula Claudiana*.

17 Claudius, I 5 vraagt zijn publiek te bedenken 'hoeveel politieke innovaties hier hebben plaatsgevonden' (*quam multa in hac civitate novata sint*).

18 Claudius, I 9: *supervenerere alieni et quidam externi...*, 'Er kwamen buitenstaanders en zelfs enkele buitenlanders...'

19 Vergelijk Sluiter (2017). In 4.2 (hieronder) ga ik hierop nader in.

Ten tweede merkt Claudius op dat Rome al vaak nieuwe staatsvormen heeft geïntroduceerd, en hij somt een aantal van deze veranderingen op: republiek en consulaat, dictators, volkstribunen, decemviraat met absolute heerschappij, herstel van het consulaat, krijgtribunen met consulaire bevoegdheden, ereambten en priesterschappen voor het volk. Claudius lijkt te willen zeggen dat de openstelling van de senaat voor Galliërs slechts een kleine verandering is vergeleken met de lange reeks van (veel fundamentele) staatkundige vernieuwingen in de geschiedenis van Rome.

Ten derde stelt Claudius dat de keizers Augustus en Tiberius al ‘achtbare en welgestelde mannen’ uit kolonies en *municipia* tot de senaat toelieten. Met andere woorden: Claudius’ voorstel is slechts een verruiming van een besluit dat eerder al door zijn voorgangers was genomen.

Ten slotte constateert Claudius dat er al eerder senatoren zijn geleverd door de Romeinse kolonies Vienna (Vienne, in Gallia Narbonensis) en Lugdunum (Lyon). Vienna was tot *colonia* gepromoveerd door keizer Augustus en Lugdunum al eerder, door Lucius Munatius Plancus na de dood van Julius Caesar (in 43 v.Chr.). De suggestie is duidelijk: als deze twee steden in de regio al senatoren leveren, waarom zou men dan nog bezwaar maken tegen toetreding van inwoners van andere *civitates* in Gallia Comata?

Twee aspecten van de *inventio* verdienen nadere beschouwing: het gebruik van *exempla* (voorbeelden) en de strategie van Claudius om een nieuwe maatregel te ‘verankeren’ in de geschiedenis van Rome, die hij voorstelt als een geschiedenis van constante vernieuwing.

4.1 Argumenteren met *exempla*

De keizer argumenteert met historische voorbeelden. Dat is een bekende retorische strategie van politici, die al door Aristoteles wordt aanbevolen.²⁰ Quintilianus geeft de volgende definitie van een voorbeeld (*exemplum*):

exemplum [...] est rei gestae aut ut gestae utilis ad persuadendum id quod intenderis commemoratio.

Een voorbeeld is de vermelding van iets wat in het verleden gebeurd is of had kunnen gebeuren, op zo’n manier dat het betoog er overtuigender door wordt.²¹

²⁰ Aristoteles, *Rhetorica* 2, 1393a28-b4 over het *paradeigma*.

²¹ Quintilianus, *Institutio oratoria* 5.11.6. Vertaling Gerbrandy (2001). Klein (1996) bespreekt de behandeling van *exempla* in retorische theorie van de Oudheid tot de moderne tijd. Schulz (2018) bespreekt het gebruik van *exempla* in historiografische en biografische contexten.

Geleerden hebben hun vraagtekens gezet bij sommige van Claudius' uitspraken over de Romeinse geschiedenis.²² Maar de definitie van Quintilianus laat zien dat historische accuratesse volgens de klassieke retorica niet per se noodzakelijk is: het voorbeeld hoeft niet gebeurd te zijn, als het maar 'had kunnen gebeuren'. Retorica verschilt in dit opzicht natuurlijk van geschiedschrijving.²³ Nederlanders lijken daar meer moeite mee te hebben dan Romeinen: toen minister Halbe Zijlstra in 2018 een ontmoeting met Vladimir Poetin in diens datsja bleek te hebben verzonnen, moest hij kort daarna aftreden. Volgens de definitie van Quintilianus was het een goed *exemplum*, maar het publiek en het parlement zagen geen verschil tussen een *exemplum* en een leugen.

De kritiek van moderne onderzoekers richt zich niet alleen op de betrouwbaarheid van Claudius' voorbeelden, maar ook op de gedetailleerdheid ervan en de vermeende langdradigheid van zijn uitweidingen. Ook hier is Quintilianus flexibeler dan moderne geleerden: soms moet je een verhaal in detail vertellen, stelt hij, en soms volstaat een korte verwijzing; dit hangt volgens Quintilianus af van de vraag of het publiek bekend is met het voorbeeld, maar ook van de aard van de zaak en van de goede smaak.²⁴

Een belangrijk aspect van Claudius' historische voorbeelden wordt door veel moderne geleerden vergeten: ze dragen bij aan de zelfpresentatie (het *èthos*) van de spreker.²⁵ Door uitvoerig in te gaan op de lange geschiedenis van Rome, van de vroegste koningen tot zijn eigen tijd, presenteert Claudius

22 Zo is opgemerkt dat Claudius (II 2-3) ten onrechte stelt dat Augustus en Tiberius de vernieuwende stap namen om de elite van de kolonies en *municipia* 'overal' (*ubique*) tot de senaat toe te laten; dit was in feite een geleidelijk proces, dat al eerder was ingezet. Zie Malloch (2020: 139) en vergelijk de boven geciteerde uitspraak van Riess (2003: 218).

23 De *auctor ad Herennium* gebruikt bijna dezelfde formulering (*res gestae aut ut gestae*) als Quintilianus in de definitie van de retorische *narratio* (1.3.4): *narratio est rerum gestarum aut proinde ut gestarum expositio*. 'Een vertelling is een uiteenzetting van dingen die in het verleden gebeurd zijn of hadden kunnen gebeuren' (eigen vertaling). Zie ook Hermogenes, *Progymnasmata* 2. Het onderscheid tussen historische en fictieve (of quasi-historische) voorbeelden komt al voor bij Aristoteles, *Retorica* 2, 1393a28-31. Schulz (2018: 310-311) wijst op het 'Fiktionalitätsbewusstsein' van de Romeinse retorica.

24 Quintilianus, *Institutio oratoria* 5.11.15-16. Inderdaad is Claudius korter van stof als het gaat om bekende tradities, zoals het verhaal dat Servius Tullius de zoon zou zijn geweest van een krijgsgevangen vrouw met de naam Ocesia of Ocrisia (I 18, hieronder geciteerd): dit verhaal vinden we bij Livius, *Ab urbe condita* 1.39.5 (zonder vermelding van de naam) en Dionysius, *Antiquitates Romanae* 4.1.2-3 (met vermelding van de naam): was Dionysius een van de bronnen die Claudius heeft geraadpleegd?

25 Over *èthos*, een van de drie technische overtuigingsmiddelen, zie Aristoteles, *Retorica* 1.2, 1356a12-13: 'Je mag haast wel zeggen dat karakter het doorslaggevend overtuigingsmiddel is.' Vertaling Huys (2004).

zich als een geleerde en deskundige man, die bovendien ruimdenkend is. Een voorbeeld kan dit illustreren:

*huic quoque et filio nepotive eius – nam et hoc inter auctores discrepat
– insertus Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocrezia, si
Tuscos, Caeli quondam Vivennae sodalis fidelissimus omnisque eius casus
comes.*²⁶

Tussen deze Tarquinius en zijn zoon of kleinzoon (ook daarover verschillen de bronnen van mening) zat Servius Tullius. Volgen we de Romeinse bronnen, dan was hij de zoon van een krijgsgevangene, Ocrezia. Volgens de Etruskische bronnen was hij ooit de trouwste kameraad van Caelius Vivenna en bij al diens wederwaardigheden zijn metgezel.

(*Tabula Lugdunensis* I 16-19)

Claudius laat hier allereerst blijken dat hij bekend is met het debat van Romeinse historici over de vraag of Tarquinius Superbus een zoon of een kleinzoon was van Tarquinius Priscus. Puur logisch gezien is deze kwestie irrelevant voor het punt dat hij wil maken, maar retorica is niet alleen een kwestie van logica. Claudius presenteert zich als een autoriteit op het gebied van de historische bronnen, en deze zelfpresentatie kan gezag verlenen aan zijn argumentatie. Dat geldt ook voor zijn uitweiding over koning Servius Tullius. Men kan het pretentius vinden dat Claudius hier onderscheid maakt tussen Romeinse en Etruskische bronnen, maar belangrijker lijkt mij dat Claudius zich welbewust presenteert als iemand die openstaat voor verschillende perspectieven op de Romeinse geschiedenis: Romeinse en Etruskische bronnen staan hier vreedzaam naast elkaar, en Claudius is de ‘inclusieve’ historicus die deze bronnen voor zijn publiek samenvat.²⁷

Claudius' zelfpresentatie als geleerde historicus komt in deze speech niet uit de lucht vallen, maar sluit perfect aan bij de persoonlijke belangstellingen van de keizer, en zal mede daardoor overtuigend geweest zijn. Uit Suetonius en andere bronnen weten we dat Claudius de auteur was van *A pace civili*, een geschiedenis in 43 boeken met focus op keizer Augustus, een *Tyrrhenica*, een geschiedenis van de Etrusken in twintig boeken (in het

26 Malloch (2020: 70) plaatst een komma na *comes* en vervolgt de zin met *postquam...* Adema stelt in haar bijdrage aan dit themanummer voor om na *comes* een punt te zetten.

27 Een minder subtiel voorbeeld van een vorst die zich als historicus presenteert is (toenmalig) prins Willem-Alexander, die journalisten in 2001 wees op het bestaan van een ‘open bron’ over zijn schoonvader; deze bron bleek een ingezonden brief van generaal Videla te zijn.

Grieks geschreven), en een *Charchedonica*, een geschiedenis van Carthago in acht boeken (eveneens in het Grieks), een Etruskisch woordenboek, een verdediging van Cicero tegen Asinius Gallus, een autobiografie (*De vita sua*) in acht boeken, en een traktaat over de hervorming van het Latijnse alfabet.²⁸ Ook uit het oeuvre van Claudius blijkt dus een brede, ruimdenkende houding, met belangstelling voor Etrusken, Carthagers en Grieken.

Waren de historische uitweidingen over vroege koningen en over de staatkundige vernieuwingen van Rome voor sommige senatoren in Rome misschien langdradig? Wellicht. Maar de bezoekers van het heiligdom van de Drie Gallische Provincies in Lugdunum hebben de *exempla* ongetwijfeld met veel trots en waardering bestudeerd. Dankzij de historische voorbeelden van Claudius was Gallië nu opgenomen in de roemrijke geschiedenis van Rome: Galliërs staan opeens in één rijtje met Numa, Tarquinius Priscus en Servius Tullius. Voor de inscriptie geldt, anders dan voor de senaatszitting: hoe langer de voorbeelden, des te fijner voor de lezers.

4.2 'Anchoring innovation'

Claudius betoogt dat de verruiming van de toegang tot de Romeinse senaat helemaal niet zo nieuw en ongehoord is als de oppositie wil doen geloven. Op een algemeen niveau is zijn punt dat in de Romeinse geschiedenis altijd vernieuwingen zijn doorgevoerd; deze koerswijziging zou dus niet de eerste zijn. Op een specifiek niveau is zijn punt dat buitenstaanders al vaker invloed hebben gehad in Rome; de Galliërs zouden dus niet de eersten zijn. Op beide niveaus wil Claudius een nieuwe ontwikkeling dus verankeren in het Romeinse verleden. Dit fenomeen van 'anchoring innovation' wordt sinds enkele jaren bestudeerd door Nederlandse classici van de onderzoeksschool OIKOS. Ineke Sluiter definieert het concept als volgt:

Innovations may become acceptable, understandable, and desirable when relevant social groups can effectively integrate and accommodate them in their conceptual categories, values, beliefs and ambitions. This is the case when they can connect what is perceived as new to what they consider familiar, known, already accepted, when, that is, innovations are 'anchored'.²⁹

28 Suetonius, *Claudius* 41-42. Claudius stelde voor om drie nieuwe letters te introduceren: O of OC (antisigma), J (digamma inversum) en F (mogelijk om de Griekse ypsilon weer te geven). Zie Quintilianus, *Institutio oratoria* 1.7.26.

29 Sluiter (2017).

In de redevoering van Claudius vinden we verscheidene passages waarin hij de door hem voorgestelde nieuwe maatregel – Galliërs mogen lid worden van de senaat – expliciet acceptabel en begrijpelijk probeert te maken voor de senatoren door het besluit in verband te brengen met vertrouwde voorbeelden uit de Romeinse geschiedenis. Zo stelt hij aan het begin van de inscriptie:

equidem primam omnium illam cogitationem hominum, quam maxime primam occursuram mihi provideo, deprecor, ne quasi novam istam rem introduci exhorrescatis, sed illa potius cogitetis, quam multa in hac civitate novata sint, et quidem statim ab origine urbis nostrae ...

Wat mij betreft, de eerste gedachte die bij alle mensen opkomt en waarmee ik waarschijnlijk ook wel het eerst te maken krijg, wil ik graag van tafel krijgen: weest u niet verschrikt over de invoering van deze maatregel vanwege het innovatieve karakter ervan. Nee, bedenkt u liever hoeveel politieke innovaties hier hebben plaatsgevonden, en wel meteen vanaf het begin van onze stad.

(Tabula Lugdunensis I 2-4)

Claudius past het procédé van ‘anchoring innovation’ op een bijzonder subtiele manier toe. Hij stelt immers niet alleen dat de hier voorliggende innovatie (Galliërs toelaten tot de senaat) niet werkelijk nieuw is (want verankerd in voorbeelden uit het verleden), maar claimt zelfs dat het fenomeen innovatie in het algemeen niet nieuw is – er was altijd al sprake van innovatie, alles verandert steeds, πάντα ῥεῖ. Aan het begin van de tweede kolom zien we een vergelijkbaar voorbeeld van ‘anchoring innovation’:

Sane novo mo[re] et divus Aug[ustus au]onc[ulus] meus et patruus Ti. Caesar omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum, bonorum scilicet virorum et locupletium, in hac curia esse voluit.

Het was bepaald innoverend dat de vergoddelijkte Augustus, mijn oudoom, en mijn oom Tiberius, de *fine fleur* uit kolonies en *municipia* waar ook, dat wil dus zeggen: achtbare en welgestelde mannen, in dit Senaatsgebouw aanwezig wensten.

(Tabula Lugdunensis II 1-4)

Zo verankert Claudius zijn vernieuwing in de vernieuwingen van Augustus en Tiberius. Wanneer hij wijst op de senatoren uit Vienna en Lugdunum (II

9-29) verankert Claudius de door hem gesteunde maatregel opnieuw in de Romeinse geschiedenis. Ronald Syme vat deze strategie mooi samen in een retorische vraag: 'Given senators from Vienna or Lugdunum, what objection could there be against enrolling senators from Comata?'³⁰

5 *Dispositio*

Aangezien niet de volledige inscriptie bewaard is gebleven, hebben we ook niet de volledige redevoering. Toch kunnen we ons een redelijk beeld vormen van de opbouw van Claudius' toespraak. De overgeleverde tekst kan in drie delen geanalyseerd worden: in elk van deze drie delen reageert Claudius op een feitelijk of fictief bezwaar van bepaalde senatoren tegen de openstelling van de senaat voor Galliërs. De drieledige structuur (A-B-C) kan als volgt worden weergegeven:³¹

(Lacune: bovenste helft van kolom 1)

A. Antwoord aan de senatoren die de toelating van Galliërs afwijzen omdat deze maatregel nieuw zou zijn >> voorbeelden (exempla) van vernieuwing:

1. Er is altijd veel vernieuwing geweest in onze staat;
2. Outsiders waren altijd al invloedrijk (Numa, Tarquinius Priscus, Servius Tullius);
3. Veranderingen van staatsvorm (republiek, dictatorschap, volkstribunen, decemviraat, krijgtribunen, plebeïsche magistraten);
4. We hebben veel oorlogen gevochten: uitbreiding van het Rijk als innovatie;³²

³⁰ Syme (1999: 100).

³¹ Een vergelijkbare (maar niet identieke) analyse in Malloch (2020: 61-62).

³² Aangezien de bovenste helft van de tweede kolom verloren is gegaan, is het niet helemaal duidelijk waarom Claudius in I 37-40 (aan het eind van kolom I) in de vorm van een *praeteritio* de oorlogen van Rome benoemt. De vermelding van Romeinse expansie zou kunnen anticiperen op het vervolg van de speech, dat niet bewaard is gebleven. Een andere mogelijkheid is dat Claudius bedoelt dat expansie leidde tot uitbreiding van de burgergemeenschap, die wederom toetreding van buitenstaanders tot de senaat mogelijk of zelfs wenselijk maakt. Maar aangezien de hele eerste kolom voorbeelden van vernieuwing opsomt, is het aannemelijker om ook de vermelding van Romeinse expansie in dit kader te interpreteren: de uitbreiding van het Romeinse Rijk is dan (naast de outsider-koningen en de veranderende staatsvorm) nóg een voorbeeld van de voortdurende vernieuwingsdrang van Rome, dat de toetreding van Galliërs tot de senaat minder schokkend beoogt te maken. Vergelijk Malloch (2020: 129-130): 'Claudius' argument now shifts from changes in the constitution of the republic to change in terms of the expansion of Rome's empire.'

(Lacune: bovenste helft van kolom 2)

5. Augustus en Tiberius wilden de elite van de *coloniae* en *municipia* 'overal' al toelaten tot de senaat.

B. Antwoord op een hypothetische tegenwerping: 'Is een Italische senator dan niet beter dan een uit de provincie?'

1. Provincialen moeten niet worden afgewezen als ze iets kunnen bijdragen;
2. Er zijn competente mensen in Gallië (Vienna; L. Iulius Vestinus uit Vienna; en een negatief voorbeeld);

Onderbreking: Tiberius Caesar Germanicus, waar gaat je redevoering naartoe?³³

3. De aanwezigheid van Gallische *iuvenes* in de senaat;
4. Lugdunum heeft al senatoren geleverd.

C. Antwoord op een hypothetische tegenwerping: 'Ze hebben tien jaar oorlog gevoerd tegen Julius Caesar (59-50 v.Chr.).'

1. Maar de Galliërs zijn sindsdien al 100 jaar loyaal aan Rome;
2. Ze hebben goed meegewerkt toen Drusus de census uitvoerde in Gallië.

(Mogelijke lacune: slot van de redevoering op een tweede *tabula*)

Deze driedelige structuur, die gebaseerd is op protesten van tegenstanders, verleent aan de toespraak van Claudius een reactief, dialogisch karakter. De keizer is voortdurend bezig met het wegnemen en weerleggen van mogelijke bezwaren tegen zijn voorstel. Doordat Claudius zowel de tegenwerpingen als de weerleggingen daarvan behandelt, lijken we door zijn speech een goede indruk te krijgen van het debat tussen voor- en tegenstanders in Rome: dat debat heeft waarschijnlijk niet in de senaat plaatsgevonden, maar in een besloten bijeenkomst met de keizer, zoals Tacitus suggereert.³⁴

Met verschillende motieven en rode draden bewaakt Claudius de eenheid van zijn betoog. Ten eerste zijn er de frequente verwijzingen naar de geschiedenis. Ten tweede blijft hij hameren op het thema 'vernieuwing': wees niet bang voor iets nieuws, want we hebben wel vaker nieuwe dingen meegemaakt in Rome. Ten derde hanteert de keizer, vooral in de tweede

33 Hunink vertaalt: 'Hoogste tijd, Tiberius Caesar Germanicus, dat je aan de vroede vaders onthult waar je speech naartoe gaat!' Deze passage bespreek ik hieronder.

34 Bij Tacitus, *Annales* 2.23-25.1 komen de tegenstanders aan het woord in een debat *apud principem*. Zie de bijdrage van Malloch in dit nummer.

kolom, een aantal reismetaforen, waardoor zijn speech het karakter krijgt van een reis, die moet worden afgelegd. Zo roept hij zichzelf na zijn uitweiding over Vienna tot de orde met deze woorden: 'Want intussen ben je bij de uiterste rand van Gallia Narbonensis aangekomen' (*iam enim ad extremos fines Galliae Narbonensis venisti*). Op deze manier suggereert Claudius ook een verband tussen zijn verbale reis (en die van zijn toehoorders) en de reis die afgelegd moest worden door de Gallische gezanten.

6 *Elocutio*

Hoewel de stijl van Claudius' redevoering door de lengte van de zinnen en de geleerde uitweidingen hier en daar niet makkelijk is, wordt de toehoorder (of lezer) toch uitgenodigd om bij de les te blijven.³⁵ Het publiek wordt regelmatig aangesproken met behulp van retorische vragen.³⁶ Herhalingen (vooral van het eerste woord van opeenvolgende zinnen: *anaphora*) dragen bij aan de duidelijkheid van het betoog. En terwijl historische digressies in lange zinnen worden verpakt, formuleert Claudius de kern van zijn betoog soms in relatief korte zinnen (*brevitas*), bijvoorbeeld:

Sed ne provinciales quidem, si modo ornare curiam poterint, reiciendos puto.

Maar ook provincialen mogen niet afgewezen worden, vind ik, mits zij het Senaatsgebouw kunnen opluisteren.

(*Tabula Lugdunensis* II 7-8)

Ook 'richtingaanwijzers', die de structuur van de rede verduidelijken, zijn vaak kort en krachtig geformuleerd. Bijvoorbeeld:

sed illoc potius revertar.

Maar laat ik liever terugkeren tot mijn punt.

(I 40)

35 Adema laat in dit nummer zien dat de lange zinnen van Claudius begrijpelijker worden wanneer men een discourse-pragmatische benadering hanteert. De pragmatische taalkunde is nauw verwant aan de retorica: beide disciplines stellen de relatie tussen taal en taalgebruikers (in het bijzonder lezers en toehoorders) centraal.

36 Hieronder bespreek ik voorbeelden van *apostrophe*, *hypophora*, en *praeteritio*.

Stilistisch interessant is in het bijzonder deze passage:

Quid nunc commemorem dictaturae hoc ipso consulari imperium valentius repertum apud maiores nostros quo in a[s]terioribus bellis aut in civili motu difficiliore uterentur? aut in auxilium plebis creatos tribunos plebei? Quid a consulibus ad decemviros translatum imperium, solutoque postea decemvirali regno ad consules rursus red[d]itum? Quid in [pl]uris distributum consulare imperium, tribunosque m[ilitu]m consulari imperio appellatos, qui seni et saepe octoni crearentur? Quid communicatos postremo cum plebe honores non imperii | solum, sed sacerdotiorum quoque?

Wat zou ik nu gewag maken van de positie van dictator, sterker nog dan zelfs die van consul, uitgedacht door onze voorvaders om in te zetten tijdens zeer belastende oorlogen of bijzonder moeizame burgerstrijd? En van volks-tribunen, aangesteld tot steun van het volk? Of van de machtsoverdracht van de consuls aan Tienmannen en later, na beëindiging van hun absolute heerschappij, het herstel van de consulaire macht? Of van de verdeling van consulaire bevoegdheden over meerdere personen en benoemingen van krijgtribunen met consulaire bevoegdheden, aangesteld met zijn zessen of vaak achten tegelijk? Of de uiteindelijke openstelling van ereambten voor het volk, niet alleen functies met harde macht maar ook priesterschappen? (*Tabula Lugdunensis* I 28-37)

Hier wordt een *praeteritio* ('Wat zou ik nu gewag maken van...') gecombineerd met een climactische reeks retorische vragen en een opvallende *anaphora* (in het Latijn beginnen vier opeenvolgende vragen met het vraagwoord *quid*). Claudius probeert zijn publiek te overweldigen met een serie politieke innovaties die hij ook nog zou kunnen behandelen. Een dergelijke opeenstapeling van stijlfiguren kan een krachtig, opjuttend effect hebben, zoals de retor en criticus Longinus opmerkt:

Ἐκρως δὲ καὶ ἡ ἐπὶ ταῦτὸ σύνοδος τῶν σχημάτων εἴωθε κινεῖν, ὅταν δύο ἢ τρία οἶον κατὰ συμμορίαν ἀνακρινάμενα ἀλλήλοις ἐρανίζῃ τὴν ἰσχὺν τὴν πειθῶ τὸ κάλλος.

Bijzonder effectief is een zin, waarin twee of drie figuren de krachten bundelen, onder elkaar de taken verdelen en dan elk hun bijdrage leveren aan kracht, overreding en schoonheid.
(Longinus, *Het sublieme* 20.1)³⁷

37 Vertaling steeds Op de Coul (2000).

Retorische vragen kunnen de indruk wekken dat de spreker improviseert en ter plekke met zijn publiek in gesprek treedt, zeker als de spreker ook nog antwoordt op zijn eigen vragen (*hypophora*):

quid ergo? non Italicus senator provinciali potior est? iam vobis...

Maar hoe zit het nu? Is een Italische senator dan niet beter dan een uit de provincie? Weest u gerust...

(*Tabula Lugdunensis* II 5)

Een dergelijk gesprekje met jezelf kan volgens Longinus een gevoel van spontaneïteit en emotie oproepen:

Τί δ' ἐκεῖνα φῶμεν, τὰς πεύσεις τε καὶ ἐρωτήσεις; ἄρα οὐκ αὐταῖς ταῖς τῶν σχημάτων εἰδοποιαῖς παρὰ πολὺ ἐμπρακτότερα καὶ σοβαρώτερα συντείνει τὰ λεγόμενα; [...] νυνὶ δὲ τὸ ἔνθουν καὶ ὀξύρροπον τῆς πεύσεως καὶ ἀποκρίσεως καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸν ὡς πρὸς ἕτερον ἀνθυπαντᾶν οὐ μόνον ὑψηλότερον ἐποίησε τῷ σχηματισμῷ τὸ ῥηθὲν ἀλλὰ καὶ πιστότερον. ἄγει γὰρ τὰ παθητικὰ τότε μᾶλλον, ὅταν αὐτὰ φαίνηται μὴ ἐπιτηδεύειν αὐτὸς ὁ λέγων ἀλλὰ γεννᾶν ὁ καιρὸς, ἢ δ' ἐρώτησις ἢ εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀπόκρισις μιμείται τοῦ πάθους τὸ ἐπικάιρον.

Wat moet ik zeggen over retorisch gebruikte vragen, mijn volgend punt? Geven deze figuren niet alleen al door hun eigen vorm veel meer echtheid en spanning aan het betoog? [...] De snelle, levendige wisseling van vraag en antwoord, en het reageren op de eigen woorden alsof het die van een ander zijn, maken dat met deze figuur de passage niet alleen aan verhevenheid maar ook aan overtuigingskracht wint. Emotionele woorden hebben een sterker effect, wanneer ze niet door het optreden van de spreker, maar door het moment zelf lijken te worden opgeroepen. En het stellen van vragen en het zelf geven van antwoorden beelden zo'n emotionele reactie uit.

(Longinus, *Het sublieme* 18)³⁸

Claudius' stijl in deze redevoering wordt naar mijn inschatting door twee elementen bepaald. Ten eerste lijkt hij in sommige passages de historische stijl te imiteren van een geschiedschrijver als de door hem bewonderde

³⁸ Longinus citeert hier voorbeelden uit Demosthenes' *Eerste rede tegen Philippus*. Longinus begint zijn hoofdstuk over de retorische vraag met twee retorische vragen.

Livius.³⁹ Deze historische stijl zien we bijvoorbeeld wanneer Claudius de Romeinse koningen introduceert:

Quondam reges hanc tenuere urbem, nec tamen domesticis successoribus eam tradere contigit.

Ooit hebben koningen deze stad in handen gehad, zij het zonder overdracht van macht binnen de familie.

(*Tabula Lugdunensis* I 8-9)

Deze woorden doen denken aan de opening van Tacitus' *Annales*:⁴⁰

urbem Romam a principio reges habuere.

Aanvankelijk regeerden koningen over de stad Rome.

(Tacitus, *Annales* 1.1)

Deze historische stijl, gecombineerd met de al besproken *exempla*, was misschien nog meer geschikt voor de epideictische retorica van de inscriptie dan voor de deliberatieve retorica van de mondelinge speech.

Een tweede factor is de suggestie van een informele, spontane spreekstijl, die Claudius in veel passages hanteert: daarbij horen de vragen die hij zelf beantwoordt en de digressies waarin hij eerst de ruimte neemt, om zichzelf dan weer tot de orde te roepen. Deze informele stijl geeft de indruk van een levendige directheid, misschien zelfs van gefingeerde improvisatie, zoals de criticus Longinus in de boven geciteerde teksten suggereert. De schijnbare verstrooidheid van de keizer draagt weer bij aan het *èthos* dat hij construeert, zoals Von Albrecht opmerkt:

Auch die behagliche Mündlichkeit und gelehrtenhafte Zerstreutheit des „guten Kaisers Claudius“ ist ein Mittel seiner diplomatischen Beeinflussung der Zuhörer⁴¹

39 Zie bijvoorbeeld Von Albrecht (1971). Zie ook Malloch (2020: 49-51) over Canuleius' toespraak in Livius 4.3-5. Volgens Suetonius, *Claudius* 41.1 moedigde Livius de jonge Claudius aan om zich met geschiedschrijving bezig te gaan houden: *historiam in adulescentia hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavio etiam adiuvante, scribere adgressus est*. 'Als jonge man begon hij op aansporing van Titus Livius en met daadwerkelijke steun van Sulpicius Flavius aan een geschiedwerk.' Vertaling Den Hengst (1996).

40 Tacitus, *Annales* 1.1.1.

41 Von Albrecht (1971: 182).

Deze informele stijl brengt natuurlijk ook het bovengenoemde dialogische karakter van de tekst tot uitdrukking: Claudius citeert steeds de werkelijke en mogelijke tegenwerpingen van de oppositie, om die vervolgens te bestrijden. Het gevolg is een redevoering die in de mond van één spreker een heel debat tot leven brengt, om dat debat uiteindelijk te beslechten. Dat laatste zullen vooral de lezers van de inscriptie in Gallië hebben gewaardeerd.

Het meest opvallende voorbeeld van deze informele, quasi-improviserende stijl is de passage waarin Claudius zichzelf onderbreekt en tot de orde roept.

tempus est iam, Ti. Caesar Germanice, detegere te patribus conscriptis quo tendat oratio tua; iam enim ad extremos fines Galliae Narbonensis venisti.

Hoogste tijd, Tiberius Caesar Germanicus, dat je aan de vroede vaders onthult waar je speech naartoe gaat! Want intussen ben je bij de uiterste rand van Gallia Narbonensis aangekomen.

(Tabulae Lugdunensis II 20-22)

Sommige geleerden hebben verondersteld dat de keizer op dit punt in zijn redevoering werd onderbroken door een ongeduldige toehoorder, die hem tot de orde riep; en dat de secretaris deze woorden genotuleerd heeft, waarna ze per ongeluk in de officiële publicatie van de redevoering terecht kwamen.⁴² Aannemelijker lijkt het toch dat keizer Claudius zichzelf aanspreekt en zichzelf quasi-improviserend oproept tot zijn punt te komen. Een dergelijke ‘zelf-*apostrophe*’ is zeldzaam, al bestaan er wel voorbeelden in de poëzie. Theocritus laat de cycloop Polyphemus zichzelf vol medelijden aanspreken, en Catullus roept zichzelf tot de orde in *Carmen* 51.⁴³ Een eigentijdse parallel komt van Donald Trump, die zich met een ‘zelf-*apostrophe*’ op de borst klopt:

‘The U.S. Consumer Confidence Index for December surged nearly four points to 113.7, THE HIGHEST LEVEL IN MORE THAN 15 YEARS! Thanks Donald!’⁴⁴

42 Bijvoorbeeld Fabia (1929: 107-108). Malloch (2020: 148) wijst deze interpretatie terecht af.

43 Theocritus, *Idylle* 11.72: ὦ Κύκλωψ Κύκλωψ, πᾶ τὰς φρένας ἐκπεπότασαι; ‘O Cycloop, Cycloop, waar is je verstand gebleven?’ Catullus 51: *otium, Catulle, tibi molestum est*. ‘Niets doen, Catullus, is een last voor jou.’

44 Donald Trump op Twitter, 28 december 2016.

7 Conclusie

De *Tabula Claudiana* is een unieke bron, die ons in staat stelt de retorische kwaliteiten te beoordelen van een keizer die we (dankzij antieke en moderne beeldvorming) vooral als een onhandige stotteraar kennen. Hoewel de redevoering geen toonbeeld is van soepel, toegankelijk proza, zijn de retorische strategieën van Claudius passend, effectief, en overtuigend. De vele historische *exempla* dragen bij aan Claudius' zelfpresentatie als een geleerde, gezaghebbende, en ruimdenkende spreker, die belangstelling heeft voor niet-Romeinse perspectieven. Deze voorbeelden zullen vooral zijn gewaardeerd door de lezers van de inscriptie in Lugdunum, die hierin een bevestiging konden zien dat Gallië volwaardig onderdeel was geworden van de geschiedenis van Rome. De redevoering is zorgvuldig en dialogisch opgebouwd rond mogelijke tegenwerpingen en reacties van tegenstanders, met als rode draad de geschiedenis van Rome, waarin altijd plaats was voor vernieuwing. De historische en informele stijl van Claudius ensceneert een debat waarin de bezwaren van de oppositie benoemd én bestreden worden. De toespraak bevat enkele krachtige momenten, die ongetwijfeld grote indruk maakten op het publiek, zowel de senatoren in Rome als aandachtige lezers van de inscriptie in Gallië. De historische beschouwingen die het eerste publiek wellicht wat langdradig heeft gevonden, werden voor het tweede publiek ongetwijfeld een grote bron van trots en blijdschap.

Bibliografie

- Albrecht, M. von. 1971. *Meister römischer Prosa. Von Cato bis Apuleius*, Heidelberg.
- Fabia, P. 1929. *La Table Claudienne de Lyon*, Lyon.
- Gerbrandy, P. 2001. *Quintilianus, De opleiding tot redenaar*, Groningen.
- Hardy, E.G. 1912. 'The Speech of Claudius on the Adlection of Gallic Senators', *The Journal of Philology* 63, 79-95.
- Hengst, D. den. 1996. *Suetonius, Keizers van Rome*, Amsterdam.
- Huys, M. 2004. *Aristoteles, Retorica. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien*, Groningen.
- Huzar, E. 1984. 'Claudius – the Erudite Emperor', *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.32.1, Berlijn/New York, 611-650.
- Jakobsmeier, H. 2018. *Die Gallier-Rede des Claudius aus dem Jahr 48 n. Chr. Historisch-philologische Untersuchungen und Kommentar zur Tabula Claudiana aus Lyon* (diss. Universität Münster), München.
- Kennedy, G. 1972. *The Art of Rhetoric in the Roman World. 300 B.C.-A.D. 300*, Princeton.

- Klein, J. 1996. 'Exemplum', in G. Ueding (ed.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik. Band 3*, Tübingen, 60-70.
- Malloch, S.J.V. 2020. *The Tabula Lugdunensis. A critical edition with translation and commentary*, Cambridge.
- Op de Coul, M. 2000. *Longinus. Het sublieme*, Groningen.
- Riess, W. 2003. 'Die Rede des Claudius über das ius honorum der gallischen Notablen. Forschungsstand und Perspektiven', *Revue des Études Anciennes* 105.1, 211-249.
- Schulz, V. 2018. 'Exempla und species. Zur Rhetorik und Funktion von Beispielen in Suetons Flavierviten', in T. Blank en F. Maier (eds), *Die symphonischen Schwestern. Narrative Konstruktion von ‚Wahrheiten‘ in der nachklassischen Geschichtsschreibung*, Stuttgart, 305-326.
- Sluiter, I. 2017. 'Anchoring Innovation. A classical research agenda', *European Review* 25.1, 20-38.
- Syme, R. 1958. *Tacitus*, Oxford.
- Syme, R. 1999. *The Provincial at Rome, and Rome and the Balkans 80 BC – AD 14. Edited by A.R. Birley*, Exeter.
- Wellesley, K. 1954. 'Can You Trust Tacitus?', *Greece & Rome* 1.1, 13-33.

Over de auteur

Casper de Jonge is als hoogleraar Griekse Taal- en Letterkunde verbonden aan de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek concentreert zich op de Griekse literatuur in de Romeinse wereld, antieke migrantenliteratuur, antieke literatuurtheorie en retorica, het sublieme en de receptie van de Oudheid in de klassieke muziek. Van NWO ontving hij subsidies voor projecten over het sublieme (Veni) en over de dialoog tussen Griekse literatuurkritiek en Latijnse literatuur (Vidi). Casper de Jonge was onder meer hoofdredacteur van *Lampas* (2009-2015) en opleidingsvoorzitter van de Leidse MA Classics and Ancient Civilizations (2017-2021). In het academisch jaar 2023-2024 is hij Gastprofessor für die Kulturgeschichte des Altertums in München.